

обставини, за яких відбувається їх випадання з нормального життя, та ефективно здійснювати відповідну корекцію.

Ідеї В. Сухомлинського увійшли в розроблення сучасної концепції про виховання важковиховуваних дітей та молоді. Основними напрямками роботи визначено – первинну і вторинну профілактику правопорушень, соціальну реабілітацію та психолого-корекційну роботу з ними

Подальшими кроками вивчення спадщини В. Сухомлинського є дослідження впливу позашкільного середовища на виховання важких дітей.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинський В. А. Трудные дети / В. Сухомлинский. – Избр. пед. соч. – Т.3. – М., 1981. – С. 451–455.
2. Сухомлинський В. О. Виховання ідеальних уявлень про красу поведінки. Формування самооцінки рівня домагань / В. О. Сухомлинський. – Вибр. твори. в 5-ти т. – Т. 1. – К.: «Радянська школа, 1976. – С. 539–556.
3. Фіцула М. М., Парфанович І. І. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання: навч.-метод. посіб. / М. М. Фіцула, І. І. Парфанович. – Тернопіль: Навчальна книга: Богдан, 2008. – 432 с.
4. Юнг Н. В. Взаимосвязи между показателями ценностных ориентаций и типами акцентуаций характера в подростковом возрасте // Н. В. Юнг // *Научный вестник ПДПУ ім. К. Д. Ушинського*. – Одеса, 2005. – № 5–6. – С. 127–132.
5. Frick P. J. Conduct Disorders and Antisocial Behavior. – New York: Plenum Press, 1999. – 312 p.

REFERENCES

1. Sukhomlynskyu, V. A. (1981). *Trudnye dety*. [Difficult children]. Moscow.
2. Sukhomlynskyu, V. O. (1976). *Vykhovannya*

idealnykh uyavlen pro krasu povedinky. Formuvannya samootsinky rivnya domahan'. [Education of perfect ideas about the beauty of behavior. Formation of self-esteem of level of aspirations]. Kyiv.

3. Fitsula, M. M., Parfanovych, I. I. (2008). *Vidkhylennya u povedintsi nepovnoolitnikh: shlyakhy yikh poperedzhennya ta podolannya*. [Deviations in the behavior of minors: ways to prevent and overcome them]. Ternopil.

4. Yunh, N. V. (2005). *Vzaymosvyazy mezhdru pokazatelyamy tsennostnykh oryentatsyy u tyraty aktsentuatsyy kharaktera v podrostkovom vozraste*. [Interrelations between the indices of value orientations and types of accentuations of character in adolescence]. Odesa.

5. Frick, P. J. Conduct Disorders and Antisocial Behavior. New York : Plenum Press, 1999. – 312 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

МАРУСИНЕЦЬ Мар'яна Михайлівна –

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри психології і педагогіка Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
Наукові інтереси: психологія, психодидактика навчання у вищій школі, формування професійної рефлексії у майбутніх фахівців гуманітарного профілю.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

MARUSYNETS Mariana Mykhailivna –

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Psychology and Pedagogy Department of National Pedagogical Drahomanov University.

Circle of scientific interests: psychology, psychodyactics of studying in high school, formation of professional reflection on humanitarian profile future specialists.

*Дата надходження рукопису 04. 08. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор М. В. Анісімов*

УДК 567.89

МЕЛЬНИЧУК Сергій Гаврилович –

доктор педагогічних наук, почесний професор кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, заслужений працівник освіти України, лауреат обласної премії Василя Сухомлинського e-mail: pednauk@gmail.com

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ЕСТЕТИЧНУ ПІДГОТОВКУ ВЧИТЕЛЯ ЗАСОБАМИ ПРИРОДИ

Прогресивна педагогічна громадськість протягом усіх років функціонування педагогічних навчальних закладів розглядала проблему піднесення загальної естетичної культури засобами природи як важливу

складову підготовки вчителя до навчально-виховної роботи й, зокрема, естетичного виховання.

На з'їзді директорів, учительських інститутів і семінарії Київського навчального

округу в 1910 р. прийнято спеціальну Постанову, в якій вказано, що для правильної постановки естетичного вихованку майбутніх учителів та їх естетичної підготовки суттєве значення має вся навколишня обстановка вихованців, внутрішнє і зовнішнє оздоблення приміщень, прикраса коридорів і кімнат квітами, картинами тощо [1]. У Постанові зазначено, що вдосконалення системи естетичного виховання необхідне також і для піднесення художньо-естетичного оформлення промислових товарів країни, низький рівень яких на той час не давав можливості конкурувати на світовому ринку.

У концептуальному для свого часу документі – Декларації про єдину трудову школу (1918 р.) – сформульовано завдання школи, які й визначали мету, зміст, форми і методи естетичного виховання та естетичної підготовки майбутніх учителів. «Під естетичною освітою, – зазначено в Декларації, – слід розуміти не викладання якого-небудь спрощеного дитячого мистецтва; а систематичний розвиток органів чуття і творчих здібностей, що розширяє можливість насолоджуватися красою і створювати її. Трудова і наукова освіта, що позбавлена цього елемента, була б бездушна, бо радість життя у милуванні й творчості є кінцевою метою праці й науки».

У «Положенні про кабінет естетичного виховання у педагогічному інституті» (Наказ Міністерства освіти України № 84 від 17.04.67 р.) йшлося про те, що діяльність кабінету пов'язана із забезпеченням оформлення інтер'єру приміщень інституту відповідно до сучасних естетичних вимог.

У педагогічній літературі з проблем естетики особливого значення завжди надають естетичному вихованню засобами мистецтва, рідше – засобами природи, праці і, які в реальному повсякденному житті мають неабияке значення, адже їхній вплив на студента відбувається щоденно, постійно і непомітно для самої особистості.

Завдання школи у галузі естетичного виховання підростаючого покоління вимагає від випускників педагогічних ВНЗ більш високого рівня індивідуальної естетичної культури як її носія, так і «трансформатора» іншим людям свого естетичного досвіду. Психолого-педагогічна наука вважає, що студентські роки є найсприятливішими для формування індивідуальної естетичної культури майбутнього вчителя вищого творчого рівня і в цій галузі протягом багатьох років прагнула визначити зміст, мету, завдання, форми і методи роботи як для формування творчого рівня естетичної культури студентської молоді, так і підготовки

її до розв'язання завдань естетичного виховання в школі.

Звичайно, кожне цивілізоване суспільство зацікавлене у формуванні певного рівня естетичної культури всіх членів суспільства, спеціалістів-фахівців, учнівської та студентської молоді. Це до певної міри можна пояснити тим, що філософська і психолого-педагогічна наука розкрила тісний взаємозв'язок між наявним рівнем індивідуальної естетичної культури (і суспільства в цілому) та творчим підходом до будь-якого виду діяльності (гри, навчання, праці тощо). Краса, яка є складовою частиною естетичної культури, за висловом Достоевського, покликана врятувати світ.

Формування естетичної культури народу, і зокрема підростаючого покоління, як і будь-який виховний процес повинен мати цілеспрямований та організований характер, в якому провідна роль належить вчителям усіх предметів, вихователям. Педагогічна професія є одним із найскладніших видів трудової діяльності. Педагог – скульптор дитячої душі, організатор і керівник цілеспрямованого процесу формування всебічно і гармонійно розвиненої людської особи. Тому поряд з іншими вимогами суспільство ставить перед учителем саме професійну вимогу – бути людиною високої естетичної культури.

Проблема формування естетичної культури вчителя є досить актуальною у сучасній педагогічній науці, вона протягом багатьох років цікавила не лише педагогів, а й філософів, соціологів, психологів, які розглядали естетичну культуру як органічний суттєвий компонент культури людства загалом. Певні аспекти формування естетичної культури вчителя знайшли своє відображення у педагогічній спадщині видатних вітчизняних педагогів А. В. Луначарського, С. Т. Шацького, В. М. Шацької, К. Д. Ушинського, А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського та ряду інших.

В останній час значний інтерес дослідників зосередився на вивченні педагогічної спадщини визначного педагога, вченого В. О. Сухомлинського щодо формування естетичної культури вчителя, зокрема засобами природи. Дослідники відзначають, що В. О. Сухомлинський розглядав естетичну культуру як основу духовного життя особистості вчителя і як невід'ємний компонент його педагогічної майстерності. Аналіз досліджень свідчить, що в структурі естетичної культури вчителя він виділяв три основні компоненти: духовно-споглядальний, науково-самоосвітній і практично-конструктивний.

Духовно-споглядальний компонент включав у себе естетичне сприймання,

естетичну оцінку педагогічних явищ і процесів, естетичні уявлення, поняття, судження. Він вважав цей компонент першим кроком сприймання і розуміння краси, основою естетичного виховання, серцевиною естетичної культури вчителя.

До науково-самоосвітнього компонента він відносив естетичні судження, смаки, ідеали, що сформовані у процесі навчання і самоосвіти. Тут робиться акцент на необхідність теоретичної підготовки вчителя в галузі естетики й мистецтвознавства, необхідності постійного розширення і вдосконалення знань шляхом самоосвіти.

До практично-конструктивного компонента В. О. Сухомлинський відносив створення вчителем естетичної обстановки для навчання і виховання учнів, тобто використання і створення нових естетичних виховних можливостей природного і соціального середовища, навчальної, виробничої діяльності, побуту, спілкування в художньо-виховному процесі.

Усі ці три структурні компоненти естетичної культури були тісно пов'язані з професійною діяльністю вчителя.

Вивчення педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського свідчить, що естетичну культуру вчителя він розглядає багатогранно і включає до неї морально-естетичну культуру, культуру почуттів, емоцій, естетико-мовну культуру, творче ставлення до професійної діяльності, володіння методикою естетичного виховання у навчально-виховному процесі, естетику побуту, природу спілкування, зовнішнього вигляду і т. п.

Психолого-педагогічна, філософська наука, розробляючи теоретичні й практичні проблеми формування естетичної культури майбутнього вчителя, вважає, що вирішальне місце у цьому процесі займають естетика, мистецтво, література, педагогіка, психологія, цикл фахових дисциплін, естетичне середовище, естетика студентського побуту, участь студентів у різноманітних видах художньо-естетичної діяльності. Всі вони у комплексі реалізують завдання власне естетичного виховання як формування естетичного ставлення до дійсності, так і естетичну підготовку майбутнього вчителя до здійснення завдань естетичного виховання підростаючого покоління. Тому завдання педагогічних ВНЗ щодо формування естетичної культури своїх вихованців полягає в тому, щоб використати у цій справі весь комплекс наукових дисциплін навчального плану і всі різноманітні форми позанавчальної виховної роботи.

Отже, ми бачимо, що естетична культура вчителя досить широке структурне поняття, вона є суттєво важливою складовою частиною

загальної педагогічної культури. Це означає, що вчитель високої естетичної культури повинен мати чіткі уявлення про естетичні форми пізнання (естетичні сприйняття, насолоду, переживання, судження, цінність, діяльність, почуття, смак тощо); розуміти естетичну сутність явищ дійсності й мистецтва, вміти цю сутність донести до учня; володіти вміннями виділяти специфічні естетичні можливості в кожному навчальному предметі, відібрати з нього найбільш цінний в естетичному відношенні матеріал; чітко уявляти необхідний мінімум естетичних знань і навичок, яким повинен оволодіти учень кожного класу і визначати рівень естетичної вихованості; бути озброєним навичками організації індивідуальної і колективної естетичної діяльності учнів; мати певний рівень підготовки до художньо-естетичної діяльності у різних галузях /малювати, креслити: виразно читати, розробляти сценарії виховних заходів, проводити естетичні екскурсії, бажано співати, танцювати тощо/; у процесі навчання і виховання впливати не лише на розум і пам'ять, а й на почуття та емоції учня; будувати стосунки з дітьми на основі педагогіки співдружності.

Особливе місце у вихованні естетичної культури майбутнього вчителя займає мистецтво. Але вчителі не повинні ототожнювати естетичне й художнє виховання. У загальному розумінні естетичне значно ширше поняття, яке включає в себе і художнє, що окреслене у педагогіці як цілеспрямований процес впливу на вихованців засобами мистецтва для виховання у них любові до мистецтва, його розуміння, вміння одержувати від нього насолоду і брати посильну участь у створенні краси.

Підміна естетичного виховання художнім обмежує завдання естетичного в плані його мети, змісту. Педагоги повинні розуміти, що при такому підході у вихованців формуються художні або естетичні почуття, смаки, переконання лише відносно мистецтва, а отже, відриває естетичне виховання від життя, практики, природи, навколишньої дійсності.

Ототожнення художнього виховання з естетичним часто призводить до того, що ректорат, органи народної освіти вважають естетичне виховання тільки справою викладачів естетики, музики, образотворчого мистецтва, літератури або ж справою позанавчально-виховної роботи; викладачі інших дисциплін усуваються від цієї важливої ділянки роботи, а при цих умовах не реалізуються потенційні можливості інших навчальних предметів. Такий підхід є однією із причин того, що ВНЗ, школа не можуть належним чином налагодити дійову систему роботи з естетичного виховання. При такому

розумінні естетичне виховання зводиться лише до його основної частини – художньої культури, а отже, не може бути основним показником естетичної культури вчителя.

Починаючи з 50-х років, увага до формування естетичної культури засобами природи значно зростає. Основні стимули посилення уваги до природи як засобу естетичного виховання крилися у таких причинах; урбанізація виробництва, внаслідок чого іноді до природи ставилися по-варварськи; введення в школі факультативних курсів з естетики, в педагогічних інститутах естетики, спецсеминарів та спецкурсів з методики естетичного виховання. Про посилення уваги до природи в системі формування естетичної культури свідчить поява цілого ряду праць з цієї проблеми.

Але найбільш чітко обґрунтовану систему роботи з естетичного виховання учнів засобами природи розробив і реалізував у навчально-виховному процесі Павлівської школи Онуфрієвського району Кіровоградської області визначний педагог нашого часу В. О. Сухомлинський, який глибоко вірив у могутність сили виховання взагалі, і виховання красою природи зокрема. У своїх працях «Серце віддаю дітям», «Павлівська середня школа» (Розділ VII – естетичне виховання), «Народження громадянина» (Розділ «Емоційне і естетичне виховання») та в інших червоною ниткою проходить ідея великого виховного впливу краси природи та необхідність методичної підготовки вчителя до творчого використання потенціалу її краси. Він вважав, що школа майбутнього повинна якомога повніше використати для гармонійного розвитку особистості все, що дає нам природа. У праці «Народження громадянина» В. О. Сухомлинський підкреслював, що багатогранне духовне життя учнів вимагає, щоб природа стала не будь-яким додатком, фоном розумових інтересів, а самою суттю життєвого середовища. Виховання природою він називав школою під голубим небом, що відкриває перед дітьми вікно у світ. Але щоб природа виконувала важливі функції естетичного виховання, вчителів необхідно володіти вмінням розвинути сприйняття дітьми краси природи, виховати потребу спілкування з нею.

Почуття прекрасного в природі можна розвинути, а можна й придушити, паралізувати, зім'яти. Тому школа, вчителі повинні володіти здатністю пробуджувати і розвивати це почуття. Звичайно, кожна людина по-своєму естетично сприймає красу природи, формує потребу спілкуватися з нею, милуватися її гармонією, необхідність оберігати і примножувати її. Єдиних правил тут бути не може, але вихователі повинні

володіти деякими загальними творчими прийомами, які здобуті узагальнено. практикою естетичного виховання засобами природи. І тут перед педагогічними інститутами постає гостра необхідність у процесі формування естетичної культури майбутнього вчителя озброїти його методикою використання природи в естетичному вихованні учнів. При цьому розв'язується двоєдине завдання: здійснюється формування естетичної культури засобами природи і методична озброєність з цієї проблеми майбутніх учителів.

На основі аналізу педагогічних праць В. О. Сухомлинського про виховання засобами природи сформулюємо деякі вихідні рекомендації і прийоми, які можна успішно використати при підготовці вчителя до естетичного виховання в стінах педагогічного ВНЗ.

1. Оскільки вчитель є частиною природи, то він повинен розкрити красу насамперед у собі, бути справді гарним у поведінці, одязі, в думках, почуттях, манері розмовляти і рухатися, в спілкуванні. В очах дітей він є великою часткою світу і повинен прекрасно представляти цей світ.

2. Школа має бути гарною, потопати в зелені і вписуватися в природу, радувати очі учнів /починаючи з парадного входу/ дикорослими рослинами і шкільним садом поряд зі школою.

3. Естетична насолода від природи можлива і досягається лише на певній зоровій і слуховій основі. Тому майбутні вчителі повинні володіти вміннями готувати дитячі очі, щоб вони точно бачили, а вуха, щоб правильно чули, тобто «ставити» ці органи відчуття так, як «ставлять» голос, щоб людина могла добре співати. Кожна людина одержує від природи певні естетичні задатки, які, як й інші потребують свого розвитку, вдосконалення.

4. «Краса природи як засіб емоційного, естетичного і морального виховання – відзначав В. О. Сухомлинський у книзі «Народження громадянина», – звучить лише в загальній гармонії усіх засобів духовного впливу на особистість». Тому майбутні вчителі повинні бачити красу природи і здійснювати естетичне виховання її засобами у всіх складових частинах формування всебічно гармонійно розвинутої особистості.

5. Іноді В. О. Сухомлинський роками чекав миті, коли у підлітка прокинеться почуття прекрасного, що словіщало про зародження в його серці любові до краси природи, навколишнього світу. І коли Засиль Олександрович спостерігав на черговому уроці, як дитина милується природою рідного краю, то його очі сяяли радістю, а серце

наповнювалось щастям і він був безмежно щасливий і сам як учитель та людина. Тому майбутній учитель повинен володіти здатністю знаходити й організовувати сприятливі обставини і стани, при яких в учнів пробудилося б почуття прекрасного до природи. Переваги при ньому мають учні початкових класів.

6. У системі естетичного виховання засобами природи В. О. Сухомлинський наголошував, що при сприйнятті природи до почуття прекрасного дітей слід підвести, а для цього потрібно створити емоційні ситуації. Тут не підходить ніякий трафарет, а необхідна вільна організаційна і психологічна підготовка до сприйняття, наприклад, снігопаду, блискавки, цвітіння садів, полів тощо. Сам учитель, вихователь повинен вміти у такі хвилини перевтілюватися в художника, розкриваючи дітям світ краси природи, що і є створенням емоційної ситуації. Зміст цього виду діяльності може бути відпрацьований з майбутніми вчителями у курсі основ педагогічної майстерності.

7. В. О. Сухомлинський коментував, що «добрі почуття даються ціною великої затрати сил». Матеріальні потреби формуються у людей досить швидко і більш легко, ніж духовні. Тому вчити учнів правильно бачити і чути світ, а значить формувати смак до природи є досить великою й наполегливою працею та складною педагогічною майстерністю, яка вимагає від учителя великого терпіння і цілеспрямованості, що слід формувати у стінах, педагогічного закладу.

8. Майбутній учитель має усвідомити, що робота з естетичного виховання природою не вмещається ні в які розклади, її неможливо вирозити ніякими балами і цифрами, що вся ця робота проводиться на великому ентузіазмі й самовідданості вчителя, який палко любить свою справу і не шкодує для цього свого часу.

До цієї справи слід готувати майбутнього вчителя у всіх складових частинах навчально-виховного процесу вищого педагогічного навчального закладу.

9. Естетичне сприйняття природи при відсутності користі за своєю суттю є осягнення природи любов'ю. Тому відкриття краси природи схоже з першим коханням, яке приходить до людини також у щасливій емоційній ситуації. Уміння створювати ситуацію «кохання» – важливе завдання педагогічних інститутів. Відсутність емоційного сприйняття природи, серцева атрофія до неї є така ж втрата для людини, як і життя, прожите без кохання.

10. Бачення і переживання краси навколишнього світу є одним із джерел розуміння і переживання радості буття, краси життя, неповторності й унікальності думки, що

людина живе. У зв'язку з цим естетичне бачення, сприйняття і розуміння природи дає можливість людині бачити себе в об'єктивному світі й відчувати в ньому відчуття повноти і радості свого життя.

11. Майбутній вчитель повинен розуміти, що краса природи є перша й найдоступніша людині краса. Тому надзвичайно важливо нагромаджувати у дітей естетичні враження, інтенсивно розвивати у них смак, почуття кольору, тону, об'єму, контуру тощо. Потенціальні естетичні можливості всіх циклів дисциплін навчального плану педагогічного плану педагогічного інституту (психолого-педагогічні, загальнокультурні та фундаментальні) дають можливість сформувати у своїх вихованців знання, вміння і навички до здійснення цих завдань на робочому місці вчителя.

Перераховані основні рекомендації і поради, що впливають з педагогічних поглядів В. О. Сухомлинського щодо естетичного виховання засобами природи є важливим внеском у педагогіку вищої школи і можуть бути ефективно використані професорсько-викладацьким складом кафедр педагогіки, психології, естетики, фахових методик, культурологічних та інших дисциплін у формуванні естетичної культури майбутніх учителів.

Слід відзначити, що переважна більшість цих та інших порад щодо формування естетичної культури майбутнього вчителя засобами природи реалізовувалась і реалізується в сучасних умовах у навчально-виховному процесі педагогічних вищих навчальних закладів.

Проведено аналіз діяльності вищих педагогічних навчальних закладів щодо формування естетичної культури майбутніх учителів засобами природи у навчальній та позанавчальній діяльності. Звичайно, багатогранність спеціальностей педагогічних інститутів створюють неоднакові естетичні можливості стосовно цього процесу, але аналіз свідчить, що у всій цій діяльності багато спільностей у меті, змісті, формах і методах.

Аналіз досвіду педагогічних інститутів щодо формування естетичної культури майбутніх учителів засобами природи свідчить, що ця діяльність реалізовувалась у навчальному процесі таким чином:

- методами і способами викладання наук природознавчого циклу, що забезпечують розв'язання цієї проблеми;
- за допомогою читання спецкурсів і проведення спецсеминарів;
- за допомогою написання дипломних і курсових робіт з цієї проблеми;
- розкриття завдань, змісту, форм і методів формування естетичної культури

майбутніх учителів та естетичного виховання учнів засобами природи в курсі педагогіки, психології, естетики, філософії, екології, методик викладання фахових дисциплін, а також фундаментальних наук навчальних планів, /історія, література, фізика, хімія, біологія тощо/.

У навчальній діяльності використовуються широкі естетичні можливості наукових курсів природничих наук. Якщо педагог володіє почуттям прекрасного, то при вивченні природознавчих дисциплін його інформація про рослини, тварини, космос із залученням ілюстрацій, демонстрації, літератури, образотворчого мистецтва, музики, драматургії, кіномистецтва буде формувати у студентів і школярів любов по краси і величі природи, й водночас емоційне збудження допомагатиме кращому засвоєнню навчального матеріалу.

Усі природничі науки володіють широкими потенційними можливостями формування естетичної культури майбутніх учителів, і вони ефективно використовуються кращими науковцями, викладачами у цій справі. Такі на перший погляд «сухі» науки, як математика, фізика, астрономія, хімія та інші, у руках педагога високої естетичної культури стають важливим фактором естетичного виховання, формування естетичного ставлення до дійсності, про що свідчить досвід діяльності у цій сфері педагогічних інститутів.

Так, старший викладач кафедри фізики Кіровоградського державного педагогічного університету В. В. Починок, викладаючи науку астрономію, з часом зрозумів, ще студенти зможуть її засвоїти, якщо щиро любитимуть цей предмет. Тому вивчаючи астрономію, він у певному розділі розкрив зміст про зодіакальне коло і його знаки, легенди про історію виникнення назв дванадцяти сузір'їв, що розташовані серед інших зірок південного видимого річного шляху сонця /Овен, Тілець, Близнюки, Рак, Лев, Діва, Ваги, Скорпіон, Стрілець, Козеріг, Водолій, Риби/. Студенти слухали викладача з увагою і засипали його питаннями. Їх інтерес спрацював з такою інтенсивною силою, яка спонукала перечитати все, що було у наявності з цих питань і бібліотеці. Після цього Б. В. Починок призначив студентам у пізній час читати карту зіркового неба. З'явилися всі студенти. Це була чудова захоплююча подорож у безмежний космічний простір. Для того, щоб небо розкрило студентам мову життя і високої поезії, викладач використав усі наявні знання історії і старогрецької міфології. Студенти із захопленням слухали і розповідали стародавні легенди, якими овіяні сузір'я Кассіопеї, Андромеди, Пігасового квадрата, Оріона, Стожара і т. п.

Внаслідок такої роботи астрономія стала для студентів однією із улюблених наук, підвищилась успішність. Переконані, що випускники понесуть у школу дітям частину неба, передадуть їм любов до космосу, природи навколишнього світу.

Отже, співдружність, поєднання чисто навчальних й естетичних завдань можуть і повинні бути правилом у нашій вузівській і шкільній практиці /із звіту кафедри фізики Кіровоградського педагогічного інституту за 1965 рік.

Досвід педагогічних інститутів свідчить, що при підготовці вчителя початкових класів широко використовується зміст програм навчального предмета з рідного краю та природознавства у розвитку почуття прекрасного засобами природи. Ці предмети містять у собі широкі потенційні естетичні можливості. Завдання вчителя – вміло їх реалізувати у процесі навчання та позакласній виховній роботі. В пояснювальній записці до цих дисциплін передбачається озброїти учнів елементарними знаннями про предмети і явища природи, розкрити взаємозв'язок між ними, живою і неживою природою, природою і трудовою діяльністю людей, виховати відповідальність за збереження природи, любов до природи, до рідного краю.

Якщо вчитель володіє почуттям прекрасного, то при вивченні природознавства його розповіді про рослини, тварини, небо із залученням ілюстрацій, демонстрацій, екскурсій у природу і т.п. формуватимуть у дітей любов до краси і величі природи, що оточує нас, а також сприятиме кращому засвоєнню навчального матеріалу.

Екскурсії в природу, спостереження різноманітних явищ у ній, демонстрування творів мистецтва, зокрема репродукцій картин, кінофільмів, діафільмів про природу, читання художньої літератури, – все це розвиває у дітей розуміння прекрасного, сприяє їх естетичному вихованню.

У праці «Серце віддаю дітям» В. О. Сухомлинський підкреслював, що школа майбутнього повинна повніше використати для гармонічного розвитку особистості все, що дає природа.

У програмі з природничих дисциплін початкової школи передбачені такі форми організації навчальної роботи, які дають учителям широкі можливості для естетичного виховання: проведення спостережень над природою, екскурсій, прогулянок, практичні заняття на пришкольніх ділянках, у кутках живої природи, вивчення природи рідного краю, ведення щоденників тощо. Але не завжди ця робота сприятиме розвитку в дітей умінь бачити, розуміти красу природи, цінувати та оберігати її, тому естетичне

сприймання природи потрібно розвивати, Отже, учитель повинен знайти шляхи впливу на почуття й емоції дитини при вивченні природничого матеріалу. Наприклад, вивчаючи будову квітки, вчитель дає загальне уявлення про неї, пояснює, звертається до учнів із завданням пояснити чому вона сприймається як щось прекрасне, звертає увагу на її кольорову гаму, чарівність і в той же час на чітку симетричність форми, її тонкий аромат. Потім на основі спостережень, життєвого досвіду говорить, як квітка розвивається до вечора, разом із заходом сонця закриває пелюстки. Учні дізнаються про причини цього явища і захоплюються його гармонійністю.

Вивчаючи такі природні явища, як грім, блискавка, веселка, слід створити для дітей естетично емоційні ситуації: чому ми спочатку бачимо блискавку, а потім чуємо грім, чому після рясного, щедрого дощу з'являється таке гарне природне явище, як веселка. Усвідомлюючи суть цих природних явищ, діти одержують естетичну насолоду, формується любов до природи тощо. Таких прикладів використання природи в естетичному вихованні можна навести безліч. Головне, щоб учитель сам володів почуттям прекрасного і вмів активно залучити природу до естетичного виховання учнів.

Розробляючи план-конспект уроку, вчитель поряд з дидактичною метою навчання /озброєння учнів знаннями пре навколишній світ/ повинен також передбачити шляхи формування естетичних переживань, сприймань, оцінок, почуттів, смаків. Звичайно, рівень цієї роботи залежить від рівня його загальної естетичної культури, педагогічної майстерності.

Аналіз діяльності педагогічних інститутів у цій галузі свідчить, що такий процес має досить суб'єктивний характер і певною мірою залежить від рівня естетичної культури викладача, тому так актуальна проблема формування естетичної культури професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів і вчителів загальноосвітніх та професійних шкіл.

Одним із апробованих методів формування естетичної культури студентів засобами природи є написання курсових, магістерських, дипломних робіт з цієї проблеми. Як правило, це творчі, пошукові й самостійні роботи студентів і їх написання часто спонукає до подальшої самоосвіти, дослідницької наукової роботи майбутнього вчителя.

Назвемо деякі теми курсових і дипломних робіт, що виконувалися студентами різних факультетів Кіровоградського, Херсонського і

Криворізького та інших педагогічних інститутів:

- психолого-педагогічні основи естетичного виховання засобами природи;
- естетичне сприйняття природи учнями різних вікових груп;
- К. Д. Ушинський про естетичне виховання засобами природи;
- природа як засіб наочності у навчанні;
- концепція В. О. Сухомлинського про естетичне виховання засобами природи;
- естетичне виховання засобами природи в історії зарубіжної педагогіки;
- природа в естетичному вихованні вітчизняної педагогіки;
- музика і природа;
- природа та образотворче мистецтво;
- природа рідного краю;
- пори року в музиці;
- пори року в образотворчому мистецтві;
- природа як засіб естетичного виховання;
- природа в творчості Т. Г. Шевченка;
- природа і релігія;
- античні мислителі і педагоги про естетичну суть природи;
- естетичне виховання у процесі вивчення природничих дисциплін;
- естетичні екскурсії в природу;
- єдність математики і краси природи;
- космос і музика;
- Піфагор і його учні про «Гармонію», «Лад», «Красу», «Пропорцію», «Симетрію в природі і науці»;
- методика роботи клубу любителів природи і т.д.

Спецкурси і спецсеминари з проблем формування естетичної культури майбутніх учителів і підготовки їх до естетичного виховання учнів засобами природи – найбільш поширені форми цього виду діяльності в навчальному процесі педагогічних навчальних закладів у період 1945–1980 рр. Широкого розвитку в педвузах вони набули, починаючи з 60-х років. Аналіз архівних матеріалів, щорічних звітів педагогічних інститутів періодичної преси свідчить, що за змістом навчальної роботи вони поділяються на такі види:

1. Загальнопедагогічного плану, програмою спецкурсів і спецсеминарів на яких передбачалося розкриття загальнопедагогічних та психологічних проблем формування естетичної культури майбутніх учителів та естетичного виховання засобами природи учнів з урахуванням профілю підготовки педагогів.

2. Спецкурси і спецсеминари для майбутніх учителів початкових класів. Навчальними планами факультетів, що

здійснюють підготовку вчителів для початкової школи, передбачено вивчення циклу природничих дисциплін: ботаніки, зоології, землезнавства, краєзнавства, анатомії і фізіології людини, екології, методики викладання природничих дисциплін в початкових класах. Програми спецкурсів і спецсеминарів на цих факультетах передбачають розкриття психолого-педагогічних проблем естетичного виховання засобами природи у тісному взаємозв'язку з програмним матеріалом циклу природничих дисциплін. У змісті програм враховувалось те, що в системі естетичного виховання особлива роль належить початковій школі, що саме у ці роки закладається фундамент художньо-естетичного розвитку, формується любов до природи, її краси, багатства, прагнення її оберігати. Естетичне ставлення до світу тісне пов'язане з емоційною сферою, а як відомо, все емоційно пережите міцно фіксується і закріплюється у нашій свідомості. Тому помилки й недоліки в естетичному розвитку молодших школярів надто важно виправити в середніх та старших класах. З урахуванням цього фактора бажано передбачити у навчальних планах обов'язковим курс, який би забезпечував підготовку вчителів початкових класів до естетичного виховання учнів початкової школи, в тому числі і засобами природи.

3. Спецкурси і спецсеминари для майбутніх учителів дисципліни природничого циклу. На природничих факультетах зміст програм спецкурсів і спецсеминарів з проблем формування естетичної культури майбутніх учителів має тісні зв'язки і взаємодії із змістом програм усіх природничих наук у ВНЗ. Програми спецкурсів і спецсеминарів передбачають вивчення проблем використання у виховній роботі з естетичного виховання натуральної природної наочності, краси Землі, Всесвіту, Космосу, фауни і флори планети, проблеми їх естетичної цінності, використання естетичного потенціалу природи у формуванні естетичної культури. Цікавими є теми спецкурсів і спецсеминарів про взаємовплив природи і різноманітних видів мистецтва: природа і музика, природа та образотворче мистецтво, природа й архітектура, природа і поезія і т.д. Зміст цієї роботи дає можливість майбутнім учителям зоології, ботаніки, хімії, анатомії широко залучати твори мистецтва до навчального процесу. До речі, коли П. І. Чайковський писав музичний твір «Пори року», він повідомляв друзям у листах про чудові хвилини екстазу, які надавала йому природа, про красу осіннього лісу з його пожовтілим, але ще не скинутим листям. Ліс підняв йому емоційний настрій і підказав мотиви музичних творів. Широкі потенційні естетичні

можливості змісту природничих дисциплін дають у руки творчого педагога необмежені можливості у формуванні естетичної культури як майбутніх учителів так і учнів.

4. Спецкурси і спецсеминари для студентів гуманітарних факультетів. Зміст їх програм передбачає формування естетичної культури засобами природи, яка відображена у творах літератури /віршах, поемах, романах, повістях, одах тощо/, мистецтві /музиці, образотворчому мистецтві, архітектурі тощо/, історії України та всесвітньої історії /ілюстративний літературний, музичний, образотворчий матеріал, драматургія, кіномистецтво тощо/. Програми цих спецкурсів і семінарів ґрунтувалася на тому, що література, живопис і музика завжди були близькі до природи, емоційно надихали їх творців на написання творів мистецтва і літератури, в яких відбиті взірці краси природи, приклади витонченого і глибокого його сприйняття. Цілі покоління вчилися і вчаться бачити естетично природу, розуміти, сприймати і цінувати ут завдяки чудовим творам літератури, образотворчого мистецтва, музики. Недарма П. І. Чайковський стверджував, що «Захоплення від споглядання природи значно вище, ніж від мистецтва», пори року тому у своїй музичній творчості так багатогранно використана саме природа, а великий художник Леонардо да Вінчі заявляв, що «у наставники собі я взяв природу, вчительку всіх учителів».

Діяльність педагогічних навчальних закладів щодо написання курсових, дипломних, магістерських робіт і рефератів з формування естетичної культури майбутніх учителів та підготовки їх естетичного виховання досить різноманітна. Було б корисно створити при Міністерстві освіти творчий колектив науковців-естетів, які б на основі узагальненого досвіду і творчих пошуків розробити орієнтовну програму дипломних, курсових робіт та рефератів з проблем формування естетичної культури студентів педагогічних інститутів з різними профілями підготовки вчителів.

Значне місце у формуванні естетичної культури майбутніх учителів засобами природи займає позанавчальна виховна робота зі студентами: усні журнали, тематичні КВК, екскурсії в природу, екскурсії та туристські походи по рідному краю, екскурсійні поїздки у заповідники, парки, зоопарки, збирання лікарських рослин, насіння рослин, клуби любителів природи, екологічні гуртки, збирання природничого наочного матеріалу, свята весни, осені, зими, та ін.

Отже, наше дослідження свідчить, що педагогічні інститути України нагромадили значний досвід формування естетичної культури майбутніх учителів засобами

природи у навчальній та позанавчальній роботі. Причому проблема естетичного виховання засобами природи в різні періоди розв'язувалась неоднозначно, У 40-х і на початку 50-х років, коли нерідко проблема естетичного виховання підмінювалась питанням лише художнього виховання, природу часто виключали із сфери естетичного виховання.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Отже, на основі педагогічної спадщини В. Сухомлинського з цього питання та досвіду формування естетичної культури засобами природи сформулюємо деякі методичні поради, які на нашу думку, можна використати у навчально-виховному процесі педвузів:

– формувати у студентів, а відповідно і в учнів навички безкорисно насолоджуватися природою і її красою. Якщо у людини сформоване лише утилітарне ставлення до природи, якщо вона здатна оцінювати природу виключно з точки зору безпосередньої користі, то у неї досить бідний духовний світ, не розвинуті естетичні почуття;

– переконувати вихованців усіма наявними методами і прийомами, що природа прекрасна і що ми, люди, є частиною цієї краси, як вищий її прояв;

– пов'язувати формування любові до природи із загальними принципами світогляду, соціальним станом, потребами та естетичними ідеалами особистості;

– формування естетичної культури, естетичних почуттів засобами природи в процесі сприйняття краси полів, лісів, річок, озер поєднувати з вихованням патріотизму, любові до своєї батьківщини, з моральним вихованням особистості;

– прагнути у виховній роботі переборювати протистояння двох ставлень до природи – виробничого, активного, спрямованого до користі, та емоційного, споглядального, спрямованого на красу у виховній роботі з естетичного виховання, вони повинні утворювати діалектичну єдність;

– при формуванні естетичної культури засобами природи домагатися гармонії розвитку мислення й естетики смаку, інтелекту та естетичного почуття, переборювання емоційної «глухоти» до краси природи;

– обов'язкове залучення природи до естетичного виховання повинно передбачати найрізноманітніші шляхи спілкування з природою, бережливе ставлення до природи, залучення до садівництва, квітництва, туризму, альпінізму, екскурсії в природу, написання письмових робіт, пізнання краси природи за допомогою мистецтва, літератури, кіно тощо;

– активно використовувати для формування естетичної культури у студентів вищих навчальних закладах при вивченні географії, біології, екології, хімії, астрономії, фізики і ін., при їх викладанні домагатися пробуджувати емоційно-естетичне ставлення особистості до тих сторін і явищ природи, які вони вивчають;

– у всіх видах роботи з формування естетичної культури майбутніх учителів переконувати, доводити про необхідність гармонійного поєднання науково-технічної думки з естетичним ставленням до природи, всебічно залучати чуттєве сприйняття, пробуджуючи емоційну сферу особистості.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Съезд директоров учительских институтов и семинариев Киевского учебного округа 16–19 июля 1910 г. – К., 1911.
2. Сухомлинський В. О. Твори в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К., Рад.школа, 1976. – С. 500–543.
3. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский. – М.: Политиздат, 1973. – 453 с.
4. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. Т. 3. – К., 1997. – 234 с.
5. Эстетика и эстетическое воспитание в педагогическом институте. – М., Пед общество РМФСР, 1971. – 342 с.
6. Мельничук С. Г. Теорія і практика формування естетичної культури майбутніх учителів (історико-педагогічний аспект 1860–1990 р.р.): монографія / С. Г. Мельничук. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. – 248 с.

REFERENCES

1. *S'yezd direktorov uchitel'skikh institutov i seminariyev Kiyevskogo uchebnogo okruga 16–19 iyulya 1910 g.* [Congress of directors of teachers' institutes and seminaries of the Kiev academic district July 16–19, 1910.]. Kyiv.
2. Sukhomlynsky, V. O. (1976). *Tvory v 5 t.* [Works in 5 t.]. Kyiv.
3. Sukhomlinskiy, V. A. (1973). *O vospitanii.* [About education]. Moscow.
4. Sukhomlynsky, V. O. (1997). *Sertse viddayu dityam.* [I give my heart to children]. Kyiv.
5. *Estetika i esteticheskoye vospitaniye v pedagogicheskoye institute (1971).* [Aesthetics and aesthetic education in the Pedagogical Institute]. Moscow.
6. Mel'nychuk, S. H. (2006). *Teoriya i praktyka formuvannya estetychnoyi kul'tury maybutnikh uchyteliv (istoryko-pedahohichnyy aspekt 1860–1990 r.r.).* [Theory and practice of forming the aesthetic culture of future teachers (historical and pedagogical aspect of 1860–1990):]. Kirovograd.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

МЕЛЬНИЧУК Сергій Гаврилович – доктор педагогічних наук, почесний професор кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, заслужений працівник освіти України, лауреат обласної премії Василя Сухомлинського.

Наукові інтереси: професійна підготовка майбутнього вчителя.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

MELNICHUK Sergiy Gavrillovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Honorary Professor of Pedagogy of Preschool and Elementary Education of the Centralukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko, Honored Worker of Education of Ukraine, laureate of the Regional Prize of Vasyl Sukhomlynsky.

Circle of scientific interests: professional training of the future teacher.

*Дата надходження рукопису 18. 06. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор В. В. Радул*

УДК 37.091.4 Сухомлинський: [37.091.33-028.16:808.543]

МИХИДА Сергій Павлович – доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
e-mail: pednauk@gmail.com

АКТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ОСВІТИ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Сучасна система освіти є однією з важливих підсистем суспільства. Тому якість управління освітніми закладами більшою мірою, ніж інші елементи, впливає на рівень і результативність її функціонування. Управління, як і будь-яка форма людської діяльності, є конкретизацією загальних філософсько-методологічних закономірностей цієї діяльності, тобто основні категорії управління, їх взаємозв'язок значною мірою визначається філософським світоглядом управлінців. Це стосується як мети управлінської діяльності, так і методів оптимізації досягнення цієї мети, зокрема і в галузі освіти. За такого підходу дослідження процесу управління закладами освіти є актуальним і своєчасним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розробку теорії і практики управління навчальним закладом зробив видатний педагог-гуманіст В. О. Сухомлинський, який створив унікальну систему навчання і виховання дітей у Павлівській середній школі, захистивши кандидатську дисертацію на тему: «Директор школи – керівник навчально-виховної роботи». Вітчизняна педагогічна думка значну увагу приділяє вивченню спадщини В. О. Сухомлинського, що стало предметом дослідження зарубіжних та вітчизняних науковців, з-поміж яких: М. Антоненць, М. Богуславський, Г. Бучківська, С. Денисюк, Н. Дічек, І. Зязюн, О. Коваль, В. Кумаріна, М. Мухін, О. Сухомлинська. Натомість,

незважаючи на наявність в науково-педагогічній літературі значної кількості публікацій щодо вивчення різнопланового та багатоаспектного творчого доробку В. Сухомлинського, його внесок у розвиток теорії управління закладом освіти досліджено недостатньо.

Метою статті є актуалізація провідних ідей В. О. Сухомлинського в контексті управління освітнім закладом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, сучасна наука вступила в суттєво новий етап свого розвитку, який отримав назву «посткласичного» і ядром якого є синергетика, загальні закономірності якої втілилися в нову наукову методологію, на яку повинна спиратися й сучасна система управління освітою. Зокрема це стосується співвідношення стандартів освіти з вільним вибором змісту навчання, його методів, репродуктивних і творчих процесів педагогічної діяльності, централізованих і децентралізованих форм управління всією системою освіти. За такої ситуації постійно звертаємося до творчої спадщини Василя Олександровича Сухомлинського та його досвіду організації роботи з керівниками закладів освіти, що уможливує проектування нових підходів до управління закладами освіти.

Цінним у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського є те, що він чітко сформулював функції управління та посадові функціональні обов'язки педагогічних працівників (директора, його заступників,